

Istraživanje srednjovjekovnog groblja na lokalitetu Mašeti u Fazličima, općina Travnik

Lidija Fekeža-Martinović
Sarajevo

Abstract: Fazlići village is placed in the narrow area which was very populated in the Middle Ages. That is proved by many medieval cemeteries. However we don't find this settlement in late medieval or in the early Ottoman historical sources. In southeastern part of the village at one of the hills in the site of Mašeta there is a cemetery with stećci about 140 meters long and 20 meters wide. About this cemetery scientific literature brought different information regarding their destruction and abandonment. There are 23 stećci on this site today. It can be presumed that even more tombstones were here considering its size. Remained monuments at the cemetery are partly destroyed, but the number of 14 big ridge tombstones shows that population of this area was capable to erect these monuments. By the documenting of stećci 7 graves and three burials in the stone coffins were revealed in the wide area between stećci. Their placement and burial rite are typical for late medieval cemeteries.

Key words: stećaks, graves, river valley of Bila and Jasenica, Middle Ages, Turkish inventories.

Uvod

Na inicijativu Muzeja u Travniku tokom 2009. godine obišli smo nekoliko zanimljivih lokaliteta na kojima su, uglavnom u seoskim grobljima, i groblja sa stećcima u sjevernom dijelu srednjeg toka rijeke Bile i južnog toka Jasenice, i to u Brajkovićima, Grahovčićima, Gučoj Gori, Han Bili, Čuklama i Fazličima. Svi obiđeni lokaliteti poznati su iz stručne literature. Naročito je bio interesantan lokalitet Mašeta u Fazličima na kojem se prostiralo vjerovatno jedno od većih srednjovjekovnih groblja koje je tokom vremena opustošeno. Uslijed zbunjujućih prethodnih saznanja, kao i položaja i veličine lokaliteta, odlučeno je da se u okviru finansijskih mogućnosti ovaj lokalitet istraži, tj. da se prvenstveno valoriziraju stećci. Iskopavanje grobova bilo je sekundarno.¹

Prethodna saznanja o lokalitetu

Najstariji opis spomenika ovog kraja daje polovinom 19. stoljeća fra Jako Baltić, koji je bio na službi u samostanu u Gučoj Gori. Već su u to doba bila razorena mnoga groblja u obližnjim naseljima u Podovima, Čuklama, Malinama i današnjoj Han Bili.² Za veliko groblje u Fazličima fra Baltić piše "da je šumom poraslo. Sada je ovo groblje većinom porušeno. Na groblju ima mnogo odveć velikih stećaka na kojima su grobovi lijepo urezani a najviše sa polumjesecom i zvijezdom." Prema tadašnjoj priči, jedan mještalin iz Čukla našao je u grobnici lijepu sablju koju je bosanski vezir uzeo sebi, što je prema Baltiću bio povod da se ovo groblje prekopa.³ Prvi je A. Hoffer u arheološku literaturu uveo Fazliće 1893. g. objavivši nalaz dijela antičke nadgrobne ploče iz 3. stoljeća na lokalitetu Brca koje je u blizini lokaliteta Mašeti. Nekropolu nije spomenuo jer se bavio isključivo antičkim spomenicima. Isti au-

¹ Istraživanje lokaliteta ostvarilo se zahvaljujući kolektivu Muzeja u Travniku, posebno direktorice Fatime Maslić i njenih saradnica, mr. Ajle Sejfuli, arheologa, i dipl. ing. arh. Sabine Maslić kao dokumentariste.

² Evans 1965, 174 – Podovi; Mandić 1928, 55-56 – Čukle; Korošec 1952, 398 – Maline; Čremošnik 1952, 111-120; Fekeža-Martinović 2016, 276-287 – Han Bila.

³ Baltić 1991, 194-195.

tor je u okolnim naseljima Poljanicama, Postinju i Čuklama otkrio ostatke iz rimskog doba.⁴

Š. Bešlagić je 1967. g. pod br. 1 napisao da je na lokalitetu na brijegu ispod sela, nedaleko od ceste, nekropola s 24 stećka u obliku sanduka, ali nije siguran u navedeni podatak. Obrada je osrednja, spomenici su utonuli u zemlju. Ukrašen je jedan sljemenjak s arkadom na užoj strani, a na sredini vrha arkade je polukružni dodatak. Ne piše ni ime lokaliteta. Sve zajedno izgleda da autor nije bio na lokalitetu i da je podatak odnekuda preuzet. Pod br. 2. za lokalitet Mašeti navodi broj od 27 spomenika, tj. 23 sanduka i 4 sljemenjaka. Obrada je osrednja, spomenici su utonuli, prevaljeni i oštećeni. Orijehtacija je zapad – istok. Sljemenjaci na čeonim stranama imaju udubljenja veoma slična arkadama.

Pod 3 je zabilježio da u usjeku željezničke pruge vire 2 ovalna sarkofaga s poklopcima.⁵ Nekoliko godina kasnije, 1971. g., ispravlja neke navode za nekropole br. 2 (lokalitet Mašeti) i br. 3. (Usjek od željezničke pruge) i navodi: “Kad se krene putem koji vodi od sela prvo se dolazi do lokaliteta Mašeti. Broj stećaka je nepromijenjen.”⁶

Br. 1. Za lokalitet u Trnovači navodi da je oko 300 m zapadnije bezimena lokalitet s 24 stećka u obliku sanduka. Ovaj navod o nekropoli u Trnovači ostaje bez promjena, osim što je поблиže naveo razdaljinu od lokaliteta Mašeti.

Br. 3. Na dnu oko 200 m ispod nekropole u Trnovači je usjek spomenute željezničke pruge u kojem leže dva dobro obrađena stećka u obliku sljemenjaka.⁷

Tokom 1989. g. Muhamed Kreševljaković je obišao lokalitet Mašeti o kojem piše da je uništen jer je na njemu raspoznao 1 ploču, 8-10 sanduka i 4 sljemenjaka. Pregledao je i ostatke manje nekropole u ataru naselja Trnovača i doslovno piše: “koja se nalazi u takvom stanju da se o njoj ne može ništa reći”. Također je obišao lokalitet Lug, na kojem je po predanju bila “rimljanska crkva”, ali na njemu nije našao nikakve tragove.⁸ Obilazeći lokalitet Mašeti 2009. g., a kasnije i lokalitet Trnovaču, imali smo skoro iste utiske kao M. Kreševljaković.

⁴ Hoffer 1893, 321-323; 1895, 59.

⁵ Bešlagić 1967, 62.

⁶ Bešlagić 1971, 141.

⁷ Bešlagić 1971, 141-142; Kreševljaković, list 85 Fazlići; list 86 Trnovača; list 87 Crkvina.

⁸ Kreševljaković, list 85 Fazlići; list 86 Trnovača; list 87 Crkvina.

Položaj i opis lokaliteta

Naselje Fazlići je planinsko i župno selo na geografskoj dužini 44° 16' 14,59" N i geografskoj širini 17° 44' 40,03" E. Nalazi se na pobrđu nadmorske visine od oko 650 m, blizu lijeve obale rijeke Jasenice (gledajući nizvodno), tj. na izlazu rijeke iz kanjona. Jasenica utiče u rijeku Bilu u obližnjem novonastalom naselju Mehurići. Naselja od Suhog Dola preko Fazlića, Jezeraca, Orašca, Vranića i Čukla u sjevernom dijelu srednjeg toka rijeke Bile i južnog toka Jasenice leže na krečnjacima iz perioda krede. Uz krečnjake, tlo sadrži i laporovite krečnjake, laporce, pješčare i glinu.⁹ U kanjonu Jasenice na jednoj strateškoj stjenovitoj okuci su ostaci srednjovjekovnog grada Vrbenca, koji je kao odbrambena tačka na sjeveroistočnom području srednjovjekovne župe Lašve. Ovaj kraj usko je povezan s okolnim naseljima s južnog ruba sjevernog toka Bile, koja su smještena u udolinama iznad kanjona. To su naselja od Gluhe Bukovice na sjeveru do Suhog Dola, kao i obližnja naselja uz njen srednji tok sve do Han Bile i Brajkovića.¹⁰ (Sl. 1)

Srednjovjekovno groblje na lokalitetu Mašeta u Fazlićima je oko 1250 m udaljeno od skretanja u Mehurićima u dolinu Jasenice. Nalazi se na jugoistočnom kraju naselja na jugoistočnoj kosini brda koje je s obje strane okruženo udolinama. Kosina se proteže u osnovnom smjeru S – J s otklonom od oko 350 u pravcu SI – JZ. S lokaliteta se vidi i Crkvina na Glavici u Han Biloj, udaljena oko 5,5 km jugozapadno od Fazlića. (Sl. 2) Stećci se protežu na 5 parcela u ukupnoj dužini od SI do JZ kraja 140 m i u širini oko 20 m. Najviša tačka na terenu je na SI 643 n/m, a najniža 628 n/m na JZ. Prema tome, teren na kojem se nalazi groblje pada od SI do JZ ruba 15 m. (Sl. 3 i Sl. 4) Na toj velikoj površini nađeno je 23 spomenika ili njihova ostatka, od kojih su mnogi razbijeni i prevaljeni.¹¹ (Sl. 5) Livada na kojoj se prostire groblje se kosi. Humusni sloj ne prelazi debljinu od 0,20 do 0,30 m, a ispod njega je na mnogim mjestima zdravica od gline i stjenovito tlo od glinenih laporaca. U iskopu rovova bilo je i smeđe zemlje miješane

⁹ Papić 1975, 47.

¹⁰ Fekeža-Martinović 2005, 268-270.

¹¹ Pretpostavlja se da je ploča br. 21 bila postolja za stećak br. 23 (koji je strovaljen nizbrdo udaljen oko 9 m od spomenute ploče).

Sl. 1. Karta područja od Gluhe Bukovice na sjeveru do Čukla na jugoistoku i užeg područja oko Fazlića

s kamenjem, ali je to uglavnom posljedica prekopavanja terena ili upada od grobova.

Tok i metoda iskopavanja

Tek poslije čišćenja terena uvidjelo se koliko je ovo groblje zapušteno i uništeno. Nakon toga prvo su identificirani svi stećci, koji su u većini slučajeva uništeni, obijeni, prevaljeni, a ima i dislociranih. Zatim su postavljene sonde, čije je pozicioniranje zavisilo od rasporeda stećaka na terenu. Na sjevernom dijelu padine kopalo se u sondama br. 1-3, i to do dubine zdravice od 1 m. Nekada je i južni dio groblja bio skoro približne visine kao i sjeverni dio, ali je pri radovima na

proširenju lokalnog puta taj dio snižen. Zato su u sondama br. 4-7 ukopi u zdravici bili plitki, odmah ispod tankog nataloženog sloja humusa.

Opis stećaka

Br. 1. Monolitni sljemenjak s postoljem, dimenzija: postolje dužine 2,10, širine 1,25, visine 0,20 m. Sanduk ima ukošene uže strane i sa sljemenom je visok 1,15 m (sanduk 0,90, a sljeme 0,20 m). Dužina sanduka je 1,75 m, a širina 0,90 m. Cjelokupna visina sljemenjaka je 1,55 m. Na jednoj užoj strani nazire se reljefni polumjesec(?). Obrada srednja, krečnjak. Na pojedinim mjestima vidljivi su tragovi dotjerivanja površine širim

Sl. 2. Područje lokaliteta Mašeti, preuzeto s Googla

Sl. 3. Katastarska karta s lokalitetom Mašeti i područjima Trnovače i Brdca

dlijetom. Sljeme oštećeno. Sljemenjak je postavljen na travnatom uzvišenju u uglu dvorišta seoskog domaćinstva. Stiče se dojam da je pomjeren

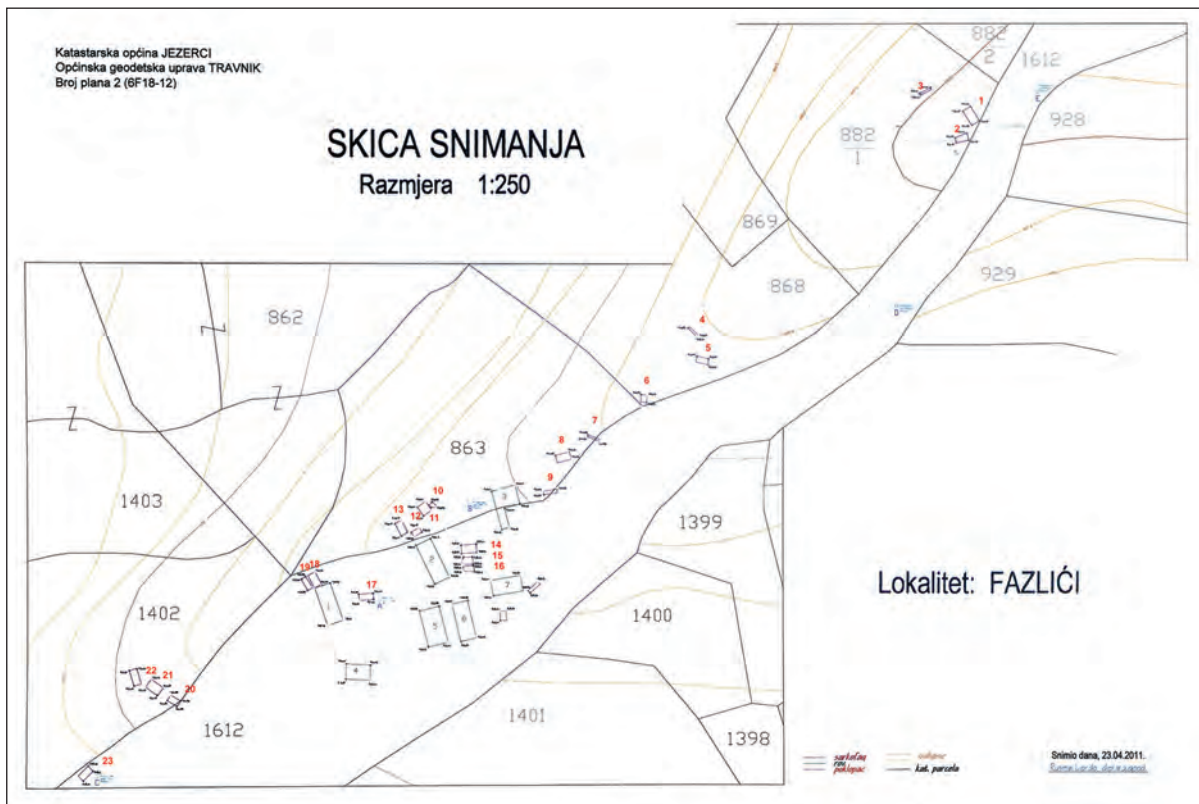
i da mu prijeti opasnost bilo od ljudskih djelatnosti bilo od neadekvatnog mjesta. Orijehtacija: SZ – JI, s otklonom od oko 35° prema SZ. (Sl. 6)

Br. 2. Monolitni sljemenjak s postoljem, dimenzija: postolje 1,75 x 1,25 x 0,40 m; sanduk sa sljemenom visine 0,70, od toga sanduk 0,50 m i sljeme 0,20 m. Dimenzije sanduka: dužina 1,50, širina 0,60 m. Na jednoj užoj strani ima plitku petougao nu nišu koja zauzima cijelu plohu. Djelimično oštećen dio sljemena. Obrada dobra, krečnjak. Osnovna orijentacija zapad – istok s otklonom 14° na jug. Nalazi se južno od stečka br. 1. Sljemenjaci br. 1 i 2 različito su orijentirani. (Sl. 7)

Br. 3. Ploča dimenzija: 1,60 x 0,25 x 0,76 m (viri iz zemlje jer je položena vertikalno). Obrada dobra. Sklonjena je s prvobitnog mjesta.¹²

Br. 4. Monolitni sljemenjak s postoljem, dimenzija: postolje 1,80 x 0,90 x 0,20-0,30 m; sanduk 1,50 x 0,60 x 0,42 m i visina sljemena 0,20 m. Cjelokupna visina stečka je 0,82 m. Prevaljen na dužu bočnu stranu. Zapadna strana postolja je uništena. Sljeme je nisko, a sanduk je prema dnu neznatno sužen. Obijene su jedna podužna i uža strana postolja. Na zapadnoj užoj strani, vjerovatno uzglavnoj, niša je s kružnim završetkom

¹² Steći od br. 1 do 3 nalaze se na parceli 882/1, vlasnika porodice Jašarević iz Fazlića.

Sl. 4. Geodetski snimak lokaliteta Mašeti

Sl 5. Centralni dio lokaliteta 2009. g., na kojem su 2011. g. vršena sondažna iskopavanja

Sl. 6. Stećak br. 1

Sl. 8. Stećak br. 4

Sl. 7. Stećak br. 2

Sl. 9. Stećak br. 5

na vrhu. Obrada osrednja. Orijehtacija SZ – JI s otklonom od 50° na zapad. (Sl. 8)

Br. 5. Monolitni sljemenjak s postoljem, dimenzija postolja 1,70 x 0,65 x 0,21 m, a sanduka 1,45 x 0,50 x 0,47 m. Visina sljemena je 0,13 m. Cjelokupna visina stećka je 0,81 m. Na zapadnoj strani je uklesana niša koja ispod vrha sljemena završava ravnim dijelom. Sljeme je vrlo plitko i skoro neizrazito. Obrada osrednja, krečnjak. Orijehtacija Z – I s otklonom od 75° na zapad. Stećak br. 5 nalazi se uz nedavno prosječen put koji je presjekao nekropolu. U profilu puta na dubini od 0,75 m nedaleko od stećka ostavljene su kosti glave okrenute ka JI. Ne može se ustanoviti da li ostatak skeleta pripada ovom stećku, tj. da li je stećak pomjieran. (Sl. 9)

Br. 6. Dio, otprilike istočne polovine, monolitnog nadsvedenog sljemenjaka s postoljem, dimenzija: postolje oko 1,50 x 0,90 x 0,40 m; sanduk 1,30 x 0,82 x 0,67 m. Cjelokupna visina sljemenjaka oko 1,32 m. Postolje ima poseban oblik, ukošenih ploha debljine od 0,40 m uz san-

duk, a na rubovima 0,20 m. Nadzemni dio se od sanduka spušta ukoso u dužini 0,2-0,26 m. Na južnoj podužnoj strani sanduka ostao je dio udubljene niše sa zaobljenim gornjim uglovima. Na sjevernoj podužnoj strani nema ostataka niše. Na istočnoj užoj strani je niša čiji luk završava dodatkom u obliku kružnog udubljenja ispod nadsvedenog sljemena, a na nju se nastavlja mala dodatna kružna niša promjera 0,14 m isklesana na dnu sljemena. Druga uža strana je uništena. Po materijalu – mekanom kamenu laporovitom krečnjaku svijetlosmeđe boje – i preciznom oblikovanju, ovaj se stećak izdvaja od ostalih spomenika. Iako se stećak po položaju nalazi u nizu ostalih spomenika, nije sigurno da nije pomjieran s prvobitnog mjesta. Orijehtacija I – Z, uz neznatno pomjieranje od 5° na SI.¹³ (Sl. 10)

Br. 7. Monolitni sljemenjak s postoljem. Kako izgleda, uz njega je naraslo drvo i oštetilo ga. Veći dio postolja je uništen, kao i istočni dio sljeme-

¹³ Stećci br. 4-6 nalaze se na parceli 868, vlasnika Šaćira Alage Čelama, Fazlići.

Sl. 10. Stećak br. 6

Sl. 11. Stećak br. 7

njaka. Dimenzije: postolje 2,13 x 0,87 x 0,25 m. Sanduk se prema dnu neznatno sužava, dimenzija 1,54 x 0,69 x 0,15 m sljeme. Cjelokupna visina spomenika je 0,92 m. Na obje uže strane uklesane su polukružne niše. Obrada dobra. Orije-ntacija je SZ – JI s otklonom od 67° na Z. (Sl. 11)

Br. 8. Monolitni sljemenjak s postoljem. Oštećen je cijeli gornji dio stećka, kao i dio postolja. Dimenzije postolja 1,72 x 0,96 x 0,20 m, sanduka 1,45 x 0,70 x 0,41 m (najveća očuvana visina). Nije poznato koliko je bilo visoko sljeme. Ostaci niša su na južnoj podužnoj strani, kao i na obje

Sl. 12. Stećak br. 8

Sl. 13. Stećak br. 9

uže strane. Bez obzira na pomanjkanje gornjeg dijela spomenika, prema preostalim dijelovima koji određuju njegov gabarit, vjerovatno su to ostaci sljemenjaka. Obrada dobra. Osnovna orijentacija Z – I s otklonom od 78° na SZ. (Sl. 12)

Br. 9. Monolitni sljemenjak s postoljem, dimenzija postolja 1,80 x 0,80 x 0,28 m, ostataka sanduka 1,34 x 0,55 x 0,35 m, plus 0,10 m visoko sljeme. Cjelokupna visina sljemenjaka 0,73 m. Sljeme je slabo izraženo, jedva se nazire, tako da se dobija utisak zaobljenog vrha stećka. Obrada gruba, krečnjak. Osnovna orijentacija Z – I s blagim otklonom JZ – SI, kao posljedica blagog nagiba terena i iskliznuća. (Sl. 13)

Br. 10. Amorfni ostatak stećka u dužini od 0,95, širini 0,70 i visini 0,40 m. Krečnjak. Obrada i oblik se ne mogu opisati. Prislonjen je uz stećak br. 11. Vjerovatno je izmješten.

Br. 11. Veliki obijeni sanduk skoro kvadratnog oblika s masivnim postoljem. Dimenzije postolja 1,40 x 1,20 x 0,37 m. Sanduk je istih dimenzija. Visina sanduka je 0,61 m. Obrada osrednja. Orije-ntacija SZ – JI s otklonom od 66° na SZ. (Sl. 14)

Sl. 14. Stećci br. 10 i br. 11

Sl. 16. Grupa stećaka od broja 14 do 16

Sl. 15. Stećci br. 12 i br. 13

Sl. 17. Stećak br. 17

Br. 12. Sljemenjak koji je djelomično nedoklesan. Dimenzije postolja 1,10 x 0,75 x 0,17 m, sanduk visine 0,45 m i sljeme 0,08 m. Cjelokupna visina stećka 0,53 m. Orijentacija Z – I s otklonom od 57° na SZ. (Sl. 15)

Br. 13. Sljemenjak s odvojenim postoljem. Dimenzije ostatka postolja 1,38 x 0,75 x 0,28 m, sanduka 1,25 m zatečena dužine x 0,57 x 0,53 m, a sljeme je visoko svega 0,08 m. Cjelokupna visina stećka 0,70 m. Postolje je skoro uništeno, obijeno naročito na sjevernoj polovini. Sljemenjak je obijen na južnom dijelu. Na sjevernoj užoj strani i na istočnoj podužnoj strani su udubljene niše. Na sjevernoj strani je polukružna niša 0,30 m i 0,35 m visine. Na istočnoj podužnoj strani niša sa zaobljenim uglovima proteže se po dužini stranice. Obje niše su po 0,15 m udaljene od ruba stranica. Sljeme je nisko i nije mnogo izraženo. Krečnjak, izrada osrednja. Orijentacija S – J, s otklonom od 13° na SZ.¹⁴

¹⁴ Stećci br. 7-13 su na parceli kč. br. 863, vlasnika Ibrahima Reufa Čelama, Fazlići.

Br. 14. Monolitni stećak s postoljem. Od spomenika ostalo postolje i donji dio sanduka. Dimenzije postolja 1,60 x 1,18 x 0,25 m, sanduka 1,08 x 0,72 x 0,47 m (najveća očuvana visina). Prema sačuvanom dijelu bridova, sanduk se sužava prema dnu. Sudeći po ostacima spomenika, vjerovatno je bio sljemenjak. Obrada dobra, Orijentacija I – Z. (Sl. 16)

Br. 15. Nepoznat oblik monolitnog stećka s postoljem. Leži paralelno između stećaka br. 14 i 16. Od stećka se nazire na dvije podužne strane dio postolja visine 0,17 m, koje je šire od stećka na svakoj strani po 0,17 m. Od stećka je ostao donji dio u visini od 0,08 m. Cjelokupne dimenzije ostatka stećka su 1,45 x 0,90 x 0,25 m. Izrada prema malim neobijenim ostacima je osrednja. Orijentacija I – Z.

Br. 16. Sljemenjak sa stranicama ukošenim prema dnu. Dimenzije sanduka 1,40 x 0,40 m. Sljeme je visoko 0,28 m. Cjelokupna visina sljemenjaka je 0,85 m. Izrada osrednja. Orijentacija Z – I.

Br. 17. Sanduk, prevaljen, Dimenzija 1,80 x 0,65 x 0,80-0,60 m. Obrada gruba. Orijentacija

Sl. 18. Stećci br. 18 i br. 19

Sl. 20. Ploča-postament br. 21

Sl. 19. Stećak br. 20

Sl. 21. Ploča-postament br. 22

Z – I. Još 2009. godine ovaj je stećak bio na prvobitnom mjestu na postolju (ploči br. 22) u nizu tri stećka br. 20, ploče-postamenta br. 21 i ploče br. 22. (Sl. 17)

Br. 18. Prevaljen i obijen sljemenjak s postoljem. Iako je gornji dio sljemena obijen, naziru se njegove konture. Dimenzije postolja 1,85 x 0,55 x 0,20 m; ostatak obijenog sanduka sa suženim stranicama na dnu 1,10 x 0,55 x 0,23 m. Sljeme je nadsvedeno i zajedno s nadsvedenim dijelom visoko 0,25 m. Cjelokupna visina stećka s postoljem 0,68 m. Obrada na pojedinim dijelovima dobra, a na pojedinim osrednja. Orijehtacija S – J s otklonom od 31° na SZ. (Sl. 18)

Br. 19. Uništen monolitni stećak od kojeg je ostalo samo skoro uništeno postolje i dio stećka do visine od 0,20 m. Preostale mjere postolja 1,70 x 0,80 x 0,17 m. Preostale mjere spomenika: 1,50 x 0,60 x 0,35 m.¹⁵

¹⁵ Stećci br. 14-19 su na parceli br. 1612, državna svojina, javni put.

Br. 20. Uzak i visok monolitni sljemenjak s postoljem. Južna uža strana djelomično nedovršena ili oštećena. Dimenzije postolja 1,50 x 0,90 x 0,30 m, sanduka 1,20 x 0,60 x 0,65 m. Sljeme visine 0,15 m. Ukupna visina stećka 1,10 m. Oblikovanje asimetrično, izrada dobra. Orijehtacija S – J s otklonom od 56° na SZ. (Sl. 19)

Br. 21. Ploča, dimenzija 1,90 x 1,40 x 0,50 m. U sredini na gornjoj površini ploče vidi se ulegnuće za spomenik ili s namjerom da se na nju postavi. Izrada grublja. Orijehtacija S – J s otklonom od 62° na SZ. Po svemu sudeći, to je postolje od prevaljenog stećka br. 23. (Sl. 20)

Br. 22. Ploča razbijena u nekoliko komada. Dimenzije 2,00 x 0,95 x 0,20 m. Obrada grublja, krečnjak. Orijehtacija S – J s otklonom od 14° na SZ. Postolje stećka br. 17.¹⁶ (Sl. 21)

Br. 23. Nadsvedeni sljemenjak prevaljen i zakotrljan niz padinu. Pretpostavlja se da je ležao na ploči br. 21 koja gabaritima, debljinom po-

¹⁶ Stećci br. 20-23 su na parceli br. 1402, vlasnika Lutve Hrustana Malanovića, Orahovo.

Sl. 22. Stećak br. 23.

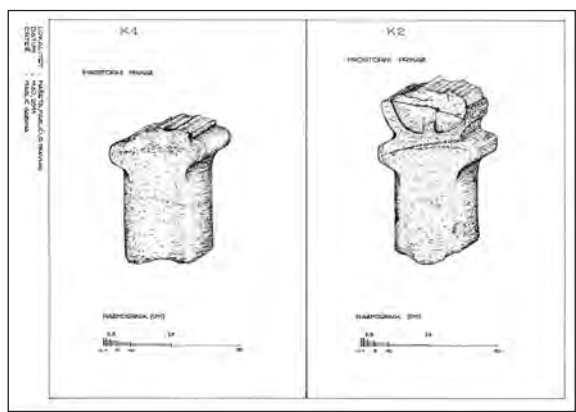
Sl. 23. Odlomci 2 križa

stolja i udubljenom središnjem dijelu odgovara njegovoj veličini i dobroj obradi. Dimenzije sanduka 1,77 x 0,70. Sljeme je nadsvedeno nad sanduk i visoko 0,30 m. Ukupna visina sljemenjaka je 1,00 m.¹⁷ Niše s polukružnim gornjim dijelom su na užim stranama. Na obje podužne strane su također niše. To je jedini sljemenjak na kojem su niše na četiri strane. (Sl. 22)

Ostaci dva polomljena spomenika u obliku križa ili krstače, varijante s jednim ispupčenjem (ramenom) ispod gornjeg dijela križa u obliku kruga, tzv. glave. Nađeni su na oko 100 m udaljenosti, između lokaliteta Mašeta i Rovlja.¹⁸ Lokalitet Rovlje nalazi se poviše novog rezervoara u Fazlićima i udaljen je oko 200 m istočno od lokaliteta Mašeta. Po predanju, na Rovlju je bila crkva. Danas se na livadici u šumarku ne vide tragovi bilo kakve građevine. Nalaz polomljenih kamenih križeva na podjednako udaljenosti od oba lokaliteta indikativan je ako nisu odneseni s lokaliteta Mašeta. Takvi križevi su u grobljima obližnjih naselja u Gučoj Gori, Brajkovićima i Grahovčićima, Konjevićima i Viništu i Malinama. (Sl. 23 i 23a)

Križ br. 1. Ostaci stuba križa u visini od 36 cm, širine 25 i debljine 11 cm. Na vrhu su s obje strane po jedan ispupčen dio širine 5 cm i visine 13 cm (ramena). Glava križa je odlomljena. Cjelokupna visina ostatka križa je 49 cm.

Križ br. 2. Ostaci donjeg dijela glave križa i stuba. Ostatak stuba visine 34 cm, širine 25 cm, debljine 7 cm. Iznad su dva jača ispupčenja širine 5 cm, a visine 10 cm. Iznad njih je donji dio glave križa na kojem se jasno vidi istaknuti dio tankog

Sl. 23a. Križ 1 i 2, crtež

plastičnog obruba glave i donji krak plastičnog upisanog križa. Širina glave kod gornjeg loma je 35 cm, što je prečnik glave. Cjelokupna visina ostaka križa je 65 cm.

Kao materijal za izradu spomenika najvećim dijelom je upotrijebljen laporovit krečnjak. Izvana je na većini spomenika siva boja, ali u prelomu se dobro razaznaje svijetlosmeđa do žuta boja kamena, kojim ovaj kraj obiluje.¹⁹

Opis sondi i pripadajućih grobova

Grobovi su istraživani u sondama koje su postavljene na mjestima na kojima nije bilo stećaka.²⁰ Otvoreno je 7 sondi, čije su pozicije uslovljene stanjem na terenu. Kako teren pada od sjevera ka jugu za oko 4-9 m, u južnim djelovima terena ukopi u sondama vrlo su plitki, dok se u sonda-

¹⁷ Sada se nalazi na parceli 1612.

¹⁸ Korošec 1952, 402-403; Bešlagić 1967, 60.

¹⁹ Vidi napomenu 9.

²⁰ Na fotografijama i crtežima su terenske oznake sondi koje su na terenu obilježavane kao rovovi: npr. R1/1 je oznaka za rov, a iza kose crte je broj groba u dotičnom rovu – sondi.

ma na gornjem sjevernom dijelu terena kopalo do 1 m dubine, tj. do zdravice. Pri radovima proširenja puta koji vodi uz groblje do usjeka nekađasnje uskotračne pruge, uništen je jugozapadni dio lokaliteta, tako da je poklopac sarkofaga u sondi br. 7 nađen in situ na površini tla.²¹ Zbog situacije na terenu, 3 groba koja su se nalazila uz profile nisu u cijelosti otkopavana (u sondi br. 3 grob br. 3, u sondi br. 6 grobovi br. 1 i 2).

Sonda br. 1, dimenzija dužine 5 m, širine 2 m, osnovne orijentacije S – J s otklonom od 26° prema SZ. Postavljena je na padini, tako da je sjeverni dio bio za jedan metar viši od južnog dijela sonde. Ispod humusnog sloja na mnogim mjestima pojavilo se stjenovito tlo, laporovito, naročito u istočnom podužnom profilu sonde, a između su upadi smeđe zemlje pomiješane s kamenjem. U sjevernom profilu između stijene i miješane zemlje kroz čitavu dubinu iskopa bila je žuta glina – zdravica. Na dnu sonde u sloju zdravice na 4 mjesta nađeni su krajnji skeletni ostaci. Dio lubanje uz istočni profil na kamenitom tlu i na dubini od 0,70 m. Na tri mjesta u sloju miješane zemlje nađeni su sitni polomljeni ostaci kostiju nogu na dubini od oko 0,90 m u miješanoj zemlji. Po svemu sudeći, ovaj teren je prekopan. Lubanja uz istočni profil okrenuta je prema JI kao kod svih ukopa, mada nije sigurno da pri prekopavanju nije ovdje odbačena.

Sonda br. 2, dimenzija dužine 5 m, širine 2 m, osnovne orijentacije S – J, s otklonom od 24° prema SZ. Sloj humusa je bio tanak, svega 0,10 m. Ispod humusa u profilima je stjenovito tlo, a između stijena su upadi smeđe miješane zemlje s kamenjem. U sondi su nađene dvije oštećene lubanje, jedna u sjevernom dijelu na dubini od 0,30 m, a druga u južnom dijelu sonde 0,10 m od vrha profila. Iskop u sondi zavisi od pojave stjenovitog dna i zdravice i varirao je od 0,58 do 0,0 m. Očito je prema nalazu položaja dvije uništene lubanje i debelog sloja miješane zemlje i ovaj dio terena prekopan.

Sonda br. 3, dimenzija dužine 2 m i širine 3 m, osnovne orijentacije S – J s otklonom od 14° prema SZ. U sjevernom dijelu sonde pojavila su se tri groba, s četiri skeleta. Stoga je zapadni dio sonde produžen za 3 m i proširen za 1 m. Ori-jentacija S – J s otklonom od 23° prema SZ. U

sjevernom dijelu sonde dimenzija 2 x 3 m ispod humusa debelog od 0,10 do 0,20 m je sloj žute zemlje pomiješan sa sitnijim kamenjem debeo 0,40 m, a ispod njega je djelomično stjenovito dno. Na njemu su ležala 4 skeleta u ostacima plitkih zemljanih raka ukopanih u zdravici na dubini od oko 0,90 m. Ori-jentirani su u pravcu SZ – JI. Grob br. 1 je u raki dužine oko 2 m i širine oko 0,60 m. Pokojnik je položen nauznak s rukama blago savijenim u laktovima i položenim na karlici te ispruženim nogama. Kostii glave su polomljene, a kosti karlice i stopala nedostaju. U grobu br. 2 je dvojni ukop u raki širokoj oko 1 m. Skelet odrasle osobe u grobu položen je nauznak s ispruženom desnom i blago u laktu savijenom lijevom rukom položenom na karlici i ispruženih nogu. Glava je smrskana. Uz njegovu zapadnu stranu u visini lakta je ostatak dječijeg skeleta starog između 9 i 11 godina, s polomljenom glavom i nekoliko kičmenih pršljenova. Spol skeleta dvije odrasle osobe nije se mogao ustanoviti jer nedostaju kosti karlice, a ostale su kosti jako trošne od kiselog i tvrdog tla.

Od skeleta u grobu br. 3 iz istočnog profila vire kosti ispruženih nogu, a u donjem dijelu rake oko stopala nađeni su ostaci gara i daske. Ori-jentacija svih ukopa je SZ – JI.

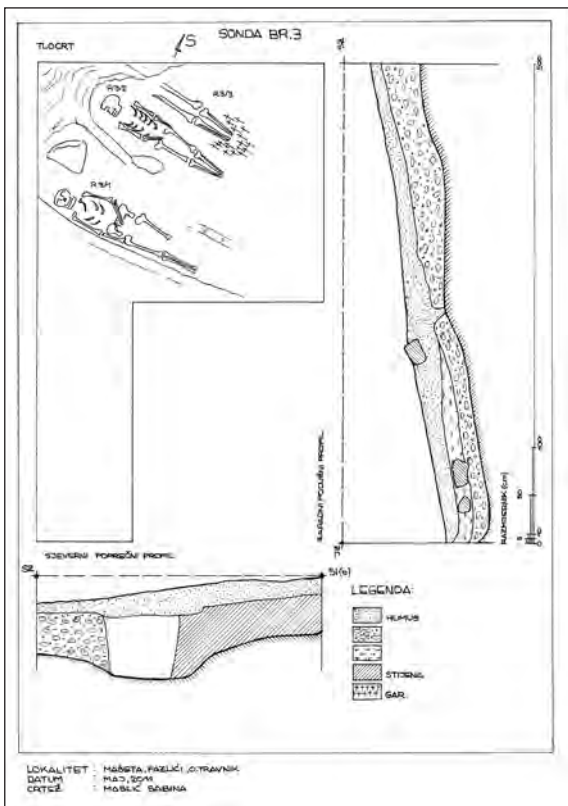
U južnom produžetku, u kojem je ispod humusa na većem dijelu profila bila žuta zemlja, kopano je do dubine od 0,50 m na sjeveru do 0,35 na jugu, koji je niži za 0,90 m od sjevernog dijela. Tu su na tri mjesta u sjevernom dijelu nađeni sitni ostaci ljudskih kostiju i ubačeno kamenje. U južnom dijelu sonde u profilima se također pojavilo kamenje, očit dokaz da je južni produžetak u ovoj sondi prekopan. Uz istočni profil stijena se pojavila odmah ispod sloja humusa. (Sl. 24 i 24a)

Sonda br. 4, dimenzija dužine 2 m i širine 3 m, orijentacije Z – I. Nalazi se na krajnjem jugu, na dijelu terena koji je poremećen proširenjem puta. Nedaleko od ovog iskopa nađena su dva dijela masivnog, grubo klesanog i djelomično uništenog kamenog poklopca koji je pripadao prelomljenom kamenom sanduku otkrivenom u ovoj sondi. Sanduk je u obliku korita dužine 2,20 m, širine kod ramena 0,90 m, a na donožnoj strani je sužen do 0,60 m. Dubina unutrašnjosti sanduka je 0,22 m. Na donjoj polovini dna je rupa promjera 0,06 m. Poklopac je iznutra izdubljen u visini od 0,22 m, što odgovara relativno plitkoj unutrašnjosti sarkofaga. Dužina poklopca

²¹ Vidi sliku br. 5. Dio poklopca nalazi se u desnom uglu pri dnu slike.

Sl. 24. Ukopi na redove u sondi br. 3.
Pogled s jugoistoka

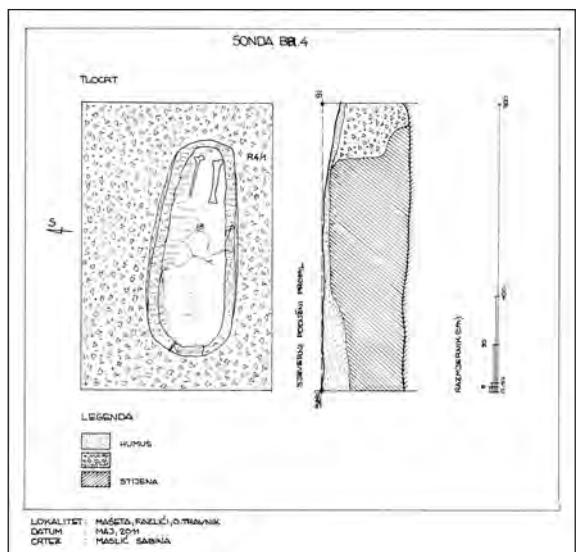

Sl. 24a Sonda broj 3, crtež

je 2,25 m, širina 0,98 m kod uzglavlja, a na do-
nožnoj strani 0,60 m. Cjelokupna visina sarko-

Sl. 25. Kameni sanduk s poklopcem u sondi br. 4

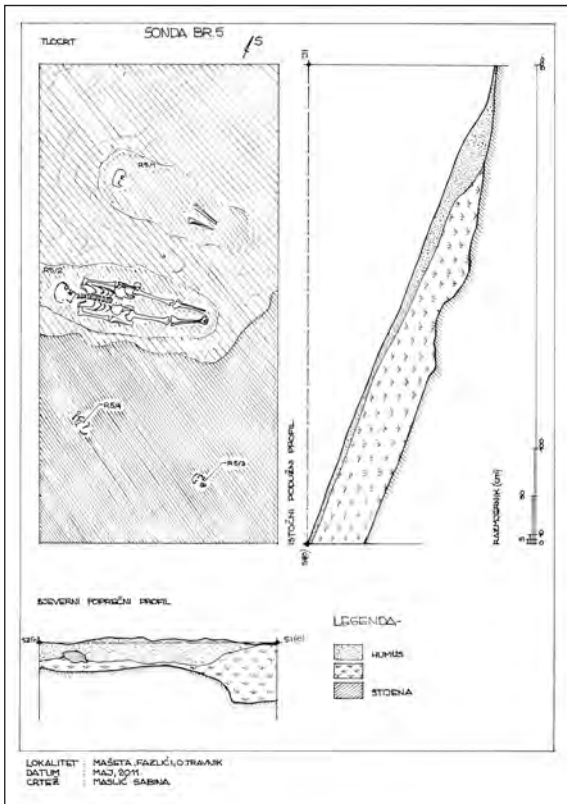
Sl. 25a Sonda br. 4, kameni sanduk s poklopcem, crtež

faga s poklopcem je 0,84 m. Materijal iz kojeg je sarkofag isklesan je laporasti krečnjak, kao i kod stećaka. Poklopac je potamnio uslijed dugotrajne izloženosti atmosferilijama. Grublja obrada. Ori-
jentacija Z – I. U istočnom dijelu sanduka ostale su kosti donjih dijelova nogu odrasle osobe. (Sl. 25 i 25a)

Sonda br. 5, dimenzija dužine 4,50 m i ši-
rine 3 m, osnovne orijentacije S – J s odklonom od 15° prema SZ. Postavljena je na južnom dijelu padine. U sjevernom dijelu sonde otkrivena su dva groba u zemljanim rakama okruženim sti-
jenama. U grobu br. 1 ostale su kosti smrskane glave i ostaci nogu osobe stare oko 40 godina. Prema ostacima mandibule, pretpostavlja se da pripadaju muškoj osobi. U grobu br. 2 sahranje-
na je muška osoba stara između 40 i 50 godina. S obzirom na položaj stijene orijentiran je Z – I s

Sl. 26. Mjesto ukopa među stijenama u sondi br. 5

Sl. 26a. Sonda br. 5

otklonom od 15° prema SZ. U oba groba pokojnici su položeni nauznak. U grobu broj 2 ruke

Sl. 27. U petmetarskoj sondi br. 6 dva ukopa na međusobnoj udaljenosti 25 m

pokojnika ispružene su uz tijelo. U JZ dijelu sonde su sitni ostaci skeleta, a u JI dijelu su ostaci smrskane lubanje okrenute ka JI. (Sl. 26 i 26a)

Sonda br. 6, dimenzija dužine 5 m i širine 2 m, osnovne orijentacije S – J s otklonom od 13° prema SZ. Paralelna je sa sondom br. 5. U sondi su otkrivena 2 skeleta međusobno udaljena oko 2,50 m. Grob br 1 je uz zapadni profil na dubini od 0,40 m, a br. 2 uz istočni profil ispod humusa. Oba pokojnika su položena nauznak s rukama ispruženim uz tijelo. Osnovna orijentacija Z – I s otklonom od 13°. U grobu br. 2 je sahranjen muškarac star oko 60 godina. Osobi sahranjenoj u grobu br. 1 nedostaju glava i karlica te je ostavljen na terenu. (Sl. 27)

Sonda br. 7, dimenzija dužine 2 m i širine 4 m, osnovne orijentacije I – Z s otklonom od 11° prema SI. Od sarkofaga br. 2 na površini je ležao poklopac, ispod kojeg je otkriven veliki masivni sanduk u obliku korita, dužine 1,95 m, sa stranicama širokim 0,12-0,13 m. Dno s rupom je malo zaobljeno. Dubina korita je 0,18 m. Poklopac je s unutrašnje strane udubljen 0,18 m, a s vanjske strane zaobljen. Cjelokupna visina sarkofaga je 0,68 m. Grublja obrada. Orijentacija Z – I. Glava je dislocirana, kao i dijelovi ruku, iz čijeg se položaja moglo ustanoviti da su bile položene na karlici. Noge ispružene. Spol sahranjene osobe nije se mogao utvrditi, kao ni okvirna starost odrasle osobe, jer nedostaje relevantnih dijelova skeleta. (Sl. 28 i 29 i 29a)

Sarkofag br. 3, dimenzija 2 x 3 m. Uz sjeveroistočni ugao velikog sarkofaga položen je mali sarkofag skoro četverokutnog oblika sa zaobljenim krajevima, dužine 1 m, širine kod uzglavlja

Sl. 28. Ukop u velikom sarkofag u sondi br. 7

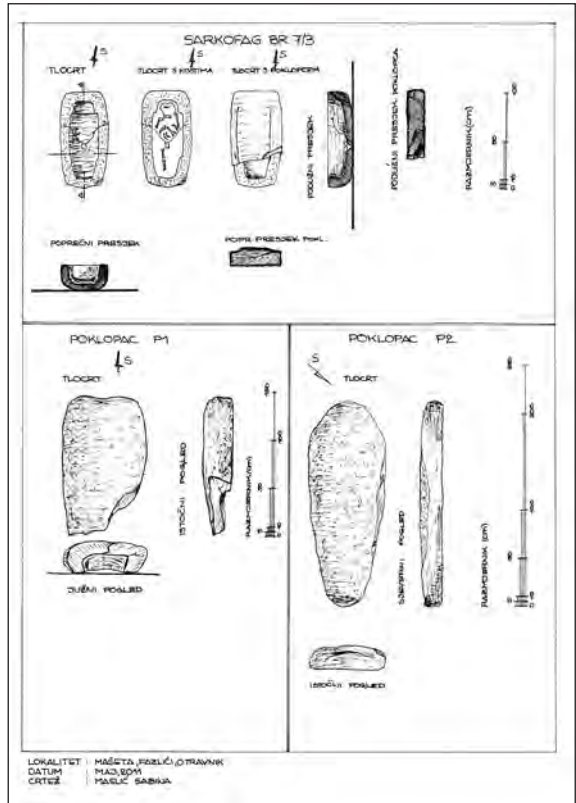

Sl. 30. Mali sarkofag u sondi br. 7

Sl. 29. Veliki sarkofag u sondi br. 7

0,50 m i 0,34 m na donožnoj strani. Unutrašnjost sarkofaga izdubljena je u obliku ljudskog tijela i duboka 0,18 m. Poklopac je u obliku ravne ploče, debljine oko 0,16 m, tako da je cjelokupna visina sarkofaga s dnom tankim 0,05 m i poklopcem – 0,35 m. Ukopan oko 0,40 m pliće od sarkofaga br. 2. Grublja obrada, orijentacija S – J. Sarkofag je nasilno otvaran, pokrovnna ploča je djelomično slomljena, a sanduk napukao. Kosti pokojnika su poremećene, a mnoge i nedostaju, tako da se nije mogao odrediti spol djeteta starog oko 15 godina. (Sl. 30 i 30a)

Sl. 29a i 30a. Sonda br. 7

Historijski podaci

Naselje Fazlići u arheološku literaturu uveo je A. Hoffer početkom 20 stoljeća tragajući za antičkim ostacima u sjevernom dijelu srednjeg toka rijeke Bile i južnog toka njene pritoke Jasenice.²² Do sada je poznato nekoliko tragova iz prahistorijskog i antičkog perioda koji potvrđuju ranu naseljenost ovog kraja. Iz srednjeg vijeka, pored starog grada Vrbenca, poznata su samo srednjovjekovna groblja i nazivi naselja, čija imena nisu mijenjana ni u osmanskome periodu, kao svjedoci naseljenosti. U Defteru iz 1468/69. godine spominju se naselja Bukovica, Suhi Dol, Dub, Orahovo, Višnjevo, Miletići, Jezerca, Orlice, Zaselje i Čukle.²³ Ova mjesta su u to doba bila hasovi Isa-bega, mirilive Bosne, a to znači da su u srednjem vijeku bili posjedi bosanskih banova i kraljeva. Jedan od dokaza je i povelja bana Tvrtka iz 1370. godine kojom Stjepanu Rajkoviću i bratu mu Vukcu, između ostalih posjeda, poklanja i selo Čukle.²⁴

Međutim, Fazlići se ne spominju u defterima do druge polovine 16 stoljeća. Nema ih ni u Popisu bosanskih spahija iz 1711. godine u kojem su zapisani timari u naseljima ovog kraja u Dubu, Orahovu, Čuklama i u Jezercima koji se u popisu javljaju nekoliko puta.²⁵ U prvom popisu nakon dolaska austrougarske vlasti 1886. g. Fazlići su pripadali seoskoj općini Jezerce. Danas Fazlići pripadaju katastarskoj općini Jezerci. Naselje Jezerci udaljeno je oko 770 m istočno od Fazlića. Spominju se u defterima od 1468/9. do 1565. godine.²⁶ Nespominjanje Fazlića kao naseljenog mjesta navodi nas na pomisao da su na srednjovjekovnom groblju Mašeta sahranjivani stanovnici iz okoline. Uz put koji vodi ka jugu pored kojeg je lokalitet Mašeti, još su na tri mjesta krajnji ostaci srednjovjekovnih groblja na već spomenutoj Trnovači. Oko 200 m južnije od Trnovače, uz drugu stranu puta, ostala su još 2 usamljena stećka i na kraju, u usjeku uskotračne pruge, 2 stećka koja spominje Bešlagić. Ovi spomenici, makar u tragovima, daju sliku naseljenosti okoline i prirode tla pogodnog za naseljavanje.

²² Vidi napomenu br. 4.

²³ Aličić 2008, 46-47; Husić 2003, 63-64.

²⁴ Šidak 1955, 37-48.

²⁵ Skarić 1930, 1-99.

²⁶ Husić 2003, 62-66.

Razmatranja

Već polovinom 19. stoljeća ovo groblje je bilo zapušteno i uništeno. Mnogi od stećaka nisu zatečeni na prvobitnim mjestima, a mnogi su uništeni. Posljedica toga je mali broj stećaka na velikoj površini i mali broj otkrivenih ukopa i razorenih grobova ili razbacanih dijelova skeleta. Dokaži uništavanja grobova očigledni su u profilima sonde na kojima se vide tragovi ukopa i prekopavanja. Iz navedenih razloga, kao i položaja groblja na kosini te iskopa malog broja grobova na kojima nisu bili stećci, očito je da se na lokalitetu nije mogla ustanoviti stratigrafija, pa čak ni dubina ukopa, jer se i površina zemljišta mijenjala. Bez obzira na zatečeno stanje, na lokalitetu su se mogle donekle sagledati karakteristike ovog srednjovjekovnog groblja.

Jedno od pravila je da se za groblja u srednjem vijeku odabire uzvišeno mjesto s kojeg se pruža lijep pogled na okolinu. Drugo pravilo je da se groblja nalaze na neplodnoj zemlji na kojoj se ne mogu uzgajati biljke za ishranu ili je njihov urod nedovoljan. Oba pravila važe i za groblje Mašeta, koje je smješteno na južnoj kosi uzvisine s koje se pruža prostrani pogled ka jugu, i na površini s relativno neplodnim kiselim zemljištem koje je glinenog i laporovitog sastava koje se brzo po kopanju stvrdne. Zato su i ostaci skeleta jako nagriženi. Zemlja je ujedno pomiješana s mnogo kamenja, a ispod humusa različite debljine, od 0,10 do 0,25 cm, izvire sloj žute gline i laporovitog stijena. Sada su tu livade, a po sjevernom rubu ostaci šume. Na mnogim srednjovjekovnim grobljima ukopavale su se generacije i generacije ljudi, često potiskujući stare grobove. Kasnija konfesionalna groblja nastajala su u blizini srednjovjekovnih, a mnoga (u ovom kraju najviše katolička) i na srednjovjekovnim grobljima. Svega toga iz nepoznatog razloga u Fazlićima nema.

Prema zatečenom rasporedu stećaka i njihovim ostacima, kao i malom broju otkrivenih grobova, svim bez priloga, vrlo je teško ustanoviti po kojem se principu formiralo groblje. Skoro svi sljemenjaci nalaze se na sjevernom dijelu lokaliteta međusobno raspoređeni na različitim udaljenostima od 3, 5, 10 i do 18 m. Orijentirani su SZ – JI, s različitim otklonima, ali najbrojnija je orijentacija prilagođena terenu.

Svega 4 stećka, br. 6, 8, 9 i 12, orijentirana su Z – I, te grupa od 3 stećka br. 14-16, koji su

sistematski uništeni. Ova se grupa nalazi negdje na sredini terena i vjerovatno je nekada djelovala kompaktno. Isto tako je na sjeverozapadnom kraju groblja zapaženo grupisanje tri stećka na postoljima – br. 20, br. 17 i br. 23. Od njih je samo stećak br. 21 ostao nedovršen, ali je skladno oblikovan.

Na krajnjem jugu u sondama br. 4 i 7 otkriveni su ukopi u kamenim sanducima, a između njih u sondama br. 5 i 6 su ukopi u zemljanim rakama, te se ni po tim podacima ne mogu grupisati mjesta tipova ukopa, barem ne na ovom stepenu istraženosti.

Od 23 spomenika ili njihova ostatka na lokalitetu su uništena 4 spomenika – br. 10, 14, 15 i 19 – te se nije moglo ustanoviti da li su bili sljemenjaci ili sanduci. Tome treba dodati i tri ploče, od kojih je ploča br. 3 izmještena, i dva postamenta, br. 21 i 22 (uslovno u obliku ploča), za koja je dokazano da su na njima stajali stećci br. 23 i 17. Još 2009. godine stećak br. 17 stajao je na ploči br. 22. Kada je otkotrljan stećak br. 23, nije poznato, ali 2009. godine već je bio zabačen u susjednom grmlju.

Za razliku od prethodnih izvještaja o broju različitih tipova stećaka, istraživanjima tokom 2011. g. ustanovljeno je nešto drugačije brojno stanje. U obliku sljemenjaka je 14 stećaka, što je najbrojniji zastupljeni oblik na ovom lokalitetu.²⁷ Od toga je 11 sljemenjaka s monolitnim postoljima, a ostala 3 su s odvojenim. U oba slučaja postolja su masivna, visoka oko 0,25 m, osim stećka br. 2 s postoljem visokim 0,40 m. Na spomenicima na kojima je to bilo moguće ustanoviti, dna postolja su prema sredini bila obla, vjerovatno radi bolje stabilnosti. Izgleda da se nije mnogo štedjelo na kamenu i klesanju jer su postolja šira od dna stećaka najmanje za 0,20 do 0,40 cm ispod sve 4 strane.

Stećci br. 6, 18 i 23 imaju nadsveden krov i niše na barem jednoj užoj i podužnoj strani. Od ostalih monolitnih sljemenjaka, br. 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 12, 13, 16, 20, spomenici br. 4, 7, 8 i 13 imaju niše na podužnoj ili užoj strani, najčešće na jednoj, a spomenik br. 7 i na dvije uže strane. Niše na užim stranama stećaka na vrhu su zaobljene ispod linije ili na samoj liniji sljemena. Neke na početku sljemena imaju još polukružni ili kružni dodatak. Spomenici br. 11 i 17 su u obliku san-

duka. Br. 11 je monolitan, a br. 17 je prevrnut, a bio je masivni sanduk na masivnom postolju (ploča br. 22).

Od ukrasa je zastupljen samo jedan arhitektonski ornament, tj. niše, koje su zastupljene u tri varijante:

1. niše s polukružnim vrhom ispod sljemena (br. 7, 13);
2. niše s manjim polukružnim završetkom na vrhu (br. 5);
3. niše s kružnim dubljim završetkom na vrhu, promjera oko 1 dm.

Kružić je povezan s vrhom niše koji se nalazi na nadsvedenom dijelu krova spomenika br. 6 i 23. Ova dva sljemenjaka na podužnim stranama imaju niše s polukružnim uglovima, koje dosežu do nadsvedenog ruba krova. Pošto su na bočnoj i čeonjoj strani ostaci niša na stećku br. 8, pretpostavlja se da je to ostatak monolitnog sljemenjaka. Sve su niše precizno postavljene u odnosu na sredinu bočnih i čeonih stranica. Kod 1. varijante jednostavnih niša, vrh niše je na donjem rubu sljemena ili ispod njega. Kod 2. varijante niša, gornji polukružni dodatak zalazi i na čeonu stranu sljemena. Kod 3. varijante, kružni vrh je izdubljen u nadsvedenoj gredi sljemena. Poredeći niše “u obliku gotičkih prozora” u kombinaciji s nadsvedenim krovom na Batalovom spomeniku, kako ih je opisala, P. Korošec smatra da se spomenici s nadsvedenim krovom i 3. varijantom niša mogu datirati u kraj 14. stoljeća.²⁸ Spomenici istog oblika nalaze se u obližnjim grobljima – Bogduši u Brajkovićima i u Konjevičkom groblju u Vinišću.²⁹ Njima se mogu dodati još dva lokaliteta u ovom području – u Podovima i u Fazlicima.³⁰ Varijante niša 2 i 3 Š. Bešlagić svrstava u podvarijantu specifičnih travničko-zeničkih arkada.³¹ Niša na užoj strani stećka br. 2 ustvari je obrub plohe s istaknutim neukrašenim okvirom. Istu pojavu P. Korošec je uočila na nadgrobniku Tepčije Batala, samo što spomenik br. 2 nema nadsvedeni stećak. Ujedno, ovakva “niša” u obliku peterokuta jedini je primjerak na lokalitetu Mašeti pa nam ne daje čvršću odrednicu za dataciju groblja.³² Od ukrasa s polumjesecom i zvijezdama koje je na stećcima vidio J. Baltić, možda je

²⁸ Batalo je umro 1400. g.

²⁹ Korošec 1952, 391.

³⁰ Evans 1961, 174.

³¹ Bešlagić 1982, 360-362.

³² Vidi napomenu br. 26.

²⁷ Spomenici br. 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 12, 13, 16, 18, 20, 23.

jedan ostao na stećku br. 1, ali se teško razanaje.³³ Nalaz 2 polomljena križa nije nešto posebno za ovaj kraj. Prema obliku se ne razlikuju od ostalih križeva varijante s okruglim gornjim dijelom, "glavom", ukrašenom tankim plastičnim krugom na rubovima i upisanim plastičnim križom u sredini. Na još uvijek aktivnim grobljima u ovom kraju postoje veliki križevi ove varijante. Razlika je samo u dimenzijama. Ovo su mali križevi kakvi su do sada konstatirani jedino na groblju u obližnjim Malinama. Visina križeva je nepoznata jer su utonuli, a promjer glave je 0,30-0,40 m, kao što je i na križu br. 2 u Fazlicima.³⁴

Karakteristike ukopa

Na toj velikoj površini otkopano je svega 63 m² na kojima je otkriveno 10 donekle sačuvanih ukopa u zemljanim grobnim rakama i 3 ukopa u kamenim sanducima. Sve sonde u kojima smo otkrili grobove zatekli smo već prekopane. Položaj većine stećaka koji su ostali na prvobitnom položaju i istraženih grobova usklađen je s pozicijom tla. Grobovi s ukopom u zemljanim rakama orijentirani su u osnovnom pravcu SZ – JI s manjim odklonima u odnosu na sjever, kao i sonde. Ista situacija je i s dva ukopa u kamenim sanducima u sondi br. 4 i velikim sandukom u sondi br. 7. Jedino je dječiji ukop u sanduku orijentiran u osnovnom pravcu S – J, i to upravno na veliki sanduk. Ipak, i pored malog broja istraženih grobova, sigurno je da je ovdje vršeno ukopavanje na redove. To se najbolje vidi po položaju skeleta u sondama br. 3, 5 i 6, bez obzira na malobrojnost relevantnih nalaza. Skoro svi pokojnici imali su ruke položene na karlici ili uz tijelo. Na skeletima kod kojih su kosti uništene nije se mogao odrediti spol, što je bilo naročito za dvojni ukop odrasle i mlađe osobe u sondi 3, grob br. 2. Ukopi među stjenovitim tlom, kao što je to u sondi br. 5, ponekad se nalaze na kasno-srednjovjekovnim grobljima, što je vrlo racionalna upotreba snage, sredstava i prostora. Istraženi grobovi u zemljanim rakama evidentirani su na raznim dubinama, od 0,40 do 0,70 m. Zbog pada terena i promjene situacije na terenu od kasnog srednjeg vijeka do radova izvedenih 2012. g., stratigrafski podaci nisu relevantni. Primjeri za

to su dubine ukopa skeleta u sondama br. 3, 5 i 6, u kojima su otkriveni relativno očuvani skeletni ostaci. U sondi br. 3 tri skeleta leže na dubini od 0,70 m, u sondi br. 5 skeleti su ukopani na dubini od oko 0,50 m u stjenovitom terenu. U sondi br. 6 su dva skeleta: sjeverni je na dubini od 0,40 m, a južni ispod humusa. Ovi primjeri su dokaz da stratigrafija ukopa ne odgovara standardima ukopavanja u srednjem vijeku. Kako nije kopano ispod stećaka, ne može se govoriti ni o vertikalnoj stratigrafiji.

Zaključak

Kraj u kojem se nalazi naselje Fazlići pun je srednjovjekovnih groblja. To je kraj u kome tokovi rijeke Bile i njene pritoke Jasenice izlaze iz dubokih kanjona i vrlo je pogodan za naseljavanje. U kraju u većini naselja još i danas postoje srednjovjekovna groblja na kojima je sahranjivanje nastavljeno i u kasnijim periodima. Problem je što su ta groblja, osim popisanih i opisanih stećaka i križeva, arheološki neistražena. Jedno od njih, možda i najteže za istraživanje, jest groblje na lokalitetu Mašeta u Fazlicima. Na velikoj površini, koja se proteže 140 m od sjeveroistoka do jugozapada, evidentirano je svega 21 ili 23 spomenika, od toga 1 ploča i dva postamenta koja su pri obilascima prethodnika ubrajana u ploče, 2 sanduka, 14 sljemenjaka i 4 uništena spomenika. S obzirom na devastiranost groblja, raspored stećaka nije bio od pomoći pri stvaranju određenih zaključaka. Broj od 14 sljemenjaka, od kojih je 9 ukrašeno nišama, navodi na imućnije stanovništvo. Među njima su 4 stećka s nadsvedenim krovom i nišama na užim i podužnim stranama. Skoro su svi stećci na neki način poredani u jednoj liniji od SI ka JZ na gornjoj liniji terena. Uglavnom su orijentirani SZ – JI. Samo je mala kompaktna grupa skoro potpuno uništenih stećaka od broja 14 do 16 orijentirana u osnovnom pravcu Z – I. Problem je što stećci koji su razvučeni po lokalitetu nisu u izrazitim grupama koje bi možda otkrile svrstavanje u neke porodične ili rodovske grupe. Sigurno je jedino da je na ovom groblju bilo mnogo više stećaka. Centralni dio ostao je prazan. Pretpostavlja se da su stećci uništeni. Pri iskopu grobova, u sondama se nailazilo na mnogo većih kamenova na kojima su očiti tragovi razbijanja. Na sjevernom rubu lokaliteta ta-

³³ Vidi napomenu br. 3.

³⁴ Korošec 1952, 397.

kođer su se nalazili razbijeni dijelovi stećaka. Još jedan dokaz uništavanja su i razbijeni poklopci sanduka. Centralni prostor je tako očišćen i služi kao livada. Na njemu su istraživani grobovi koji su ipak nađeni makar u malom broju, vjerovatno je tu bilo i stećaka. Otvoreno je 7 sondi, u kojima je nađeno 7 ukopa u zemljanim rakama i 3 ukopa u kamenim sanducima koji su otkriveni na južnom dijelu lokaliteta na kojem nije bilo stećaka. Dokaz da je stećaka bilo više su i nalazi sahrana u kamenim sanducima. U obližnjim Podovima, Han Bili i Čuklama na livadama su nađeni grobovi s ukopima u kamenim sanducima, a stećci su netragom nestali. U neposrednoj blizini nalaza kamenih sanduka otkriveni su i ukopi u zemljanim rakama (sonde br. 5 i 6). Na ovom nivou istraženosti nije bilo moguće utvrditi odnos između ta dva načina sahrane.

Pri iskopu u sondama površine 10 m² ustanovljeno je da su sve bile prekopane jer je u njima nađeno po 2 skeleta i grupice kostiju. Položaj skeleta je pokazao da se sahranjivalo u groblju na redove, a upadi miješane zemlje u profilima su jedini dokaz da je ovdje bilo više grobova.

U blizini lokaliteta nađeni su mali dijelovi dva križa. Na jednom od njih ustanovljena je veličina glave promjera 0,35 m i dio donjeg kraka križa na njoj. Da li su križevi pripadali ovom groblju ili obližnjem lokalitetu Rovne, za koje se priča da je tu bila crkva, na terenu se zasada ne može ustanoviti. Natpisa na stećcima nema, a i sami Fazlići se ne javljaju u ranim ni kasnijim osmanskim dokumentima. Kako se u austrijskim i današnjim katastarskim dokumentima nalaze u katastarskoj općini Jezerci, obližnjem naselju udaljenom oko 700 m od Fazlića, koje se javlja u ranim i kasnijim osmanskim izvorima, pretpostavlja se da bi groblje na lokalitetu Mašeta moglo pripadati stanovnicima iz bliže okoline. Prema veličini lokaliteta, moglo je biti groblje jedne seoske općine, koja je prema obradi stećaka i broju sljemenjaka i ukopa u kamenim sanducima bila prilično prosperitetna. Iako Fazlića nema na srednjovjekovnoj mapi ovoga kraja, početno arheološko istraživanje lokaliteta Mašeti prikupilo je osnovne podatke o jednom velikom srednjovjekovnom, do sada malo poznatom groblju, koje je nastalo po svim onovremenskim običajima i obredima posmrtnog kulta. Nađeni spomenici, stećci s ukrasima arkada ili niša, uobičajenim motivom u ovom kraju, i odlomljeni križevi o kojima još

nema dovoljno saznanja u arheološkoj nauci, po svim se elementima uklapaju naročito u bliže okruženje kojim smo se bavili u ovom radu, kao i u širi srednjovjekovni kontekst. Možda će se na budućim arheološkim istraživanjima ovog i drugih neistraženih lokaliteta moći odgovoriti na osnovna pitanja: kako je došlo do formiranja ovog groblja, kojoj je zajednici pripadalo, kada je i iz kojeg razloga napušteno. Ista se pitanja mogu postaviti i na grobljima u kojima su otkriveni ukopi u kamenim sanducima u obližnjim naseljima u Podovima i Čuklama, na kojima više nema stećaka, kao što ih je nestalo i na Glavici u Han Bili.

Summary

Survey of the medieval cemetery at Mašeta in Fazlići, Travnik

A lot of medieval cemeteries were discovered in the area of Fazlići village. This is the region where river Bila and its confluent Jasenica leave their deep canyons. This area is very eligible for population. In many settlements of this area medieval cemeteries still exist and in some of them burials continued in the later periods. Many of these cemeteries except the listed ones are not archaeologically investigated. The one of these, maybe the hardest for the excavation is the cemetery at the site of Mašeta in Fazlići. In wide area 140 meters long from northeast to southwest was registered 21 or 23 tombstones, 1 slab and 2 postaments which are attributed as slabs, two chests, 14 ridge and 4 destroyed tombstones. In regard of the devastation of the cemetery the distribution of the stećci was not so helpful for making conclusions.

Number of 14 ridge tombstones among which 9 decorated with niche indicates to the rich population. Four of them have roof and niches on narrow and elongated sides. Almost all of the stećci are placed in one line from North-East to South-West on the upper side of the terrain. Almost all of them are oriented NW-SE. Only small compact group of completely ruined stećci (nr. 14-16) oriented in the main direction W-E. The outstretched stećci at the site are not concentrated in the groups that may reveal family or ancestral groups.

It can be asserted that this cemetery had more stećci. Central part of the cemetery is empty now. During

the excavation of the graves in the sections there have been discovered many big stones that are obvious traces of the breaking the stećci. In the northern edge of the site there were broken parts of stećci. Another proof of the stećci destruction are broken lids of coffins. That is how the central area was cleaned and now it serves as a lawn. The excavated graves found at that area confirms the earlier existence of stećci.

Seven sections were opened and discovered seven burials in earth burrow and three burials in stone coffins which are discovered in southern part of the site where there were no stećci. Another proof for stećci are remains of the burials in stone coffins. In Podovi, Han Bila and Čukle were discovered graves with burials in stone coffins but the stećci were disappeared. In the vicinity of the stone coffins burials in the earth burrows were discovered (sections nr. 5 i 6). In this stage of exploration there were not possible to ascertain relation between these two types of funeral.

In the sections of the 10 m² it is established that they were dug up earlier since it was discovered only two skeletons and groups of bones. The placement of skeletons showed that burials were in rows, and interruptions of mixed soil in the profiles are the only proof that more graves were here before.

Small parts of two crosses were discovered close to the site. In one of them was discovered size of the head 0.35 m in diameter and part of the lower arm of the cross. So far it can not be confirmed whether these crosses belonged to this cemetery or to the site Rovne where church existed, according to the stories. There are no inscriptions on stećci. Fazlići are not mentioned in early nor in late ottoman documents. In Austrian and present cadastral documents they belong to the municipality of Jezerci, village about 700 m from Fazliću, which is mentioned in early and late Ottoman sources. It can be presumed that cemetery at Mašeta site could belong to the population from the closest region. According to the size of the site, this could be cemetery of one village community, which was quite prosperous regarding the number of the ridge tombstones, workup of the monuments, and number of the burials in stone coffins. Although Fazlići are missing from the medieval map of this area, initial archeological excavation of the site Mašeti have collected main information about one large medieval and so far unknown cemetery which have all rites and burial practices of that time.

Found monuments, stećci with ornaments of arcades or niche, which is common motive in this area and broken crosses with all elements fit into close surroundings of this area in late medieval context. Future archaeological excavation of this and other unexplo-

red sites would be able to answer to the main questions, how this cemetery was founded and to which community it belonged, and when and why it is abandoned. The same questions can be raised for the cemeteries where stone coffin burials are discovered in Podovi and Čukle without existence of stećci, like in Glavica in Han Bila.

Literatura

- Aličić, A.* 2008, Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69, Islamski kulturni centar, Mostar 2008.
- Baltić, J.* 1991, Godišnjak od događaja crkvenih, svjetskih i promine vremena u Bosni, Sarajevo 1991.
- Bešlagić, Š.* 1967, Stećci Centralne Bosne. Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine. Ed. Srednjovjekovni nadgrobnji spomenici 9, Sarajevo 1967.
- Bešlagić, Š.* 1971, Stećci, kataloško-topografski pregled, Sarajevo 1971.
- Evans, A.* 1961, Kroz Bosnu i Hercegovinu pješke tokom pobune augusta i septembra 1875, Sarajevo 1961.
- Fekžeza-Martinović, L.* 2015, Arheološka iskopavanja srednjovjekovnog groblja na Glavici u Han Bili kod Travnika, Godišnjak, Centar za Balkanološka ispitivanja, knjiga 44, Sarajevo 2015, 267-287.
- Hoffer, A.* 1895, Nalazišta rimskih starina u travničkom kotaru, Glasnik Zemaljskog muzeja 13, Sarajevo 1895, 43-61.
- Husić, A.* 2004, Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. vijeka, neobjavljeni magistarski rad, Sarajevo 2004.
- Korošec, P.* 1952, Srednjovjekovne nekropole okoline Travnika, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1952, 375-407.
- Kreševljaković, M.* 1989, Evidencija nepokretnih spomenika kulture i prirodnih znamenitosti i rijetkosti, Zavod za zaštitu spomenika Bosne i Hercegovine, Travnik – Sarajevo 1989.
- Papić, K.* 1975, Travnik grad i regija (Prilog poznavanju srednjobosanskog prostora), Travnik 1975.
- Skarić, V.* 1930, Popis bosanskih spahija 1123. (1711) godine, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 42, sv. 2, Historija i etnografija, Sarajevo 1930, 1-100.
- Šidak, J.* 1954, O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrtka Stjepanu Rajkoviću, Zbornik Filozofskog fakulteta u Zagrebu 2, Zagreb 1954, 37-48.

